

Brojnost i vjerska pripadnost stanovništva otočnog, primorskog i zagoranskog dijela Dalmacije po popisu iz 1890. godine

Saša Mrduljaš*

sasa.mrduljas@pilar.hr

UDK: 314.9 (497.5 Dalmacija)“1890“

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno: 23. lipnja 2014.

Prihvaćeno: 21. listopada 2014.

Među austrijskim popisima stanovništva Dalmacije, a oni nisu uključivali pitanja o etnicitetu, popis iz 1890. godine ima posebno značenje. Do njegova provođenja okončano je razdoblje autonomnaške političke dominacije gotovo u svim dijelovima Dalmacije. Tijekom njenog trajanja bilo je donekle probitačno, pa i trendovski, kao materinski jezik navoditi talijanski. Tako se znatan dio onih kojima taj jezik nije bio materinji izjašnjavao u njegovu korist. Naknadnim političkim promjenama, provedenim u korist narodnjačke opcije, takva izjašnjavanja svode govornike talijanskog na realnu mjeru prvi put očitovanu u popisu iz 1890. Njegova druga bitna značajka, koja je bila poticaj za ovdje provedeno istraživanje, bila je u tome što se popis obavio neposredno prije otpočinjanja masovnih migracija iz Dalmacije i unutar nje. U vremenu dok se još uvijek obitavalo u naseljima i sredinama kojima se tradicionalno pripadalo i koje su se međusobno razlikovale. Sukladno povijesnom razvoju, identitetno najdalekosežnije razlike proizlazile su iz pripadnosti dalmatinskog življa otočnom, primorskom ili zagoranskom pojasu te iz njegove podvojenosti između katolicizma i pravoslavlja. Cilj ovog rada bio je utvrđivanje koliko je stanovništva Dalmacije živjelo unutar svakog od tih pojava 1890. godine te kakva je bila vjerska pripadnost tog stanovništva.

Ključne riječi: *Dalmacija, stanovništvo, identitet, otoci, primorje, Zagora, katolicizam, pravoslavlje.*

* Dr. sc. Saša Mrduljaš, viši znanstveni suradnik Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Split, Poljana kraljice Jelene 1/1, 21000 Split..

Uvod: Pojam Dalmacije

Pojaва dalmatinskog imena kao (sub)etničke i teritorijalne oznake potječe iz najstarijih povijesnih vremena, odnosno iz starog vijeka. Inicijalno su se Dalmatima (Delamtima) nazivali pripadnici ilirskog plemena smještenog između rijeke Krke i Neretve.¹ Vrlo skoro po osvajanju jugoistočne Europe od strane Rimskog Carstva uspostavlja se provincija Dalmacija koja za najvećeg opsega obuhvaća prostore od Istre do Ibra i Drima. Početkom 7. stoljeća, slavenskim osvajanjem i kolonizacijom jugoistočne Europe dalmatinsko se ime svodi tek na otoke i gradove koji su ostali pod rimsko-bizantskom vlašću, tj. na Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag, Zadar sa susjednim otocima, Trogir, Split, Dubrovnik, Kotor i Budvu. Pri tome je stanovništvo tih sredina još zadugo zadržalo poseban dalmatsko-romanski identitet. Do kraja ranog srednjeg vijeka sjeverni i središnji dijelovi bizantske Dalmacije politički se integriraju s Hrvatskom zadržavajući svoju prepoznatljivost. Ona se pored ostalog očituje i u imenu državne tvorevine u koju su se uklopili (*Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije*).² Negdje do 14. stoljeća dalmatinske sredine, vremenom oblikovane u komune sa specifičnim političkim i društvenim značajkama, uglavnom su jezično kroatizirane.³ Okončanjem tog procesa njihovo je stanovništvo u osnovi postalo dijelom hrvatskog etničkog korpusa. Istodobno, dalmatinsko se ime ukorjenjuje i unutar onog dijela hrvatskih priobalnih krajeva te otoka koji se također oblikuju i razvijaju u komunalnom smislu.⁴ Time su stvoreni uvjeti da se do kraja srednjeg vijeka pod Dalmacijom podrazumijeva veći dio istočnojadranske obale i otoka.

Osmanska osvajanja hrvatskih zemalja otpočinju polovicom 15. stoljeća te do kraja 16. vijeka rezultiraju njihovim svodenjem na »ostatke ostataka«. Izvan osmanske vlasti ostala je samo sjeverozapadna Hrvatska, otočni dio Dalmacije, njen priobalni pojas između Novigrada i Splita, grad Omiš te teritorij kojeg je, uključujući otok Lastovo, zauzimala Dubrovačka Republika. Na današnjem crnogorskom primorju obranjeni su dijelovi Boke kotorske i Budva. Tada dolazi i do promjena u teritorijalnom poimanju Dalmacije. Njen jezgreni dio i nadalje čine kvarnerski i dalmatinski otoci, kao i priobalje pod venecijanskom vlašću. Prvenstveno stoga što se ti prostori nalaze unutar mletačke upravne jedinice koja nosi dalmatinsko ime. S druge strane, nakon što su izgubili uporišta u Albaniji, Mlečani otpočinju svoje bokeljske, tradicionalno dalmatinske posjede nazivati Albanijom kako bi održali privid vlasti nad tom, realno izgubljenom zemljom. Slično su učinili i Habsburzi koji su gubitak vlasti nad »konkretnom« Dalmacijom kompenzirali širenjem dalmatinskog imena na kvarnersko pri-

¹ Usp. Aleksandar STIPČEVIĆ, *Iliri*, Zagreb, Školska knjiga, 1989, 28-29.

² Usp. Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990, 469, 523, 652.

³ Usp. Radoslav KATIČIĆ, *Litterarum studia*, Zagreb, Matica hrvatska, 1998, 583-592.

⁴ Usp. Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, knj. 1, Split, Marjan tisak, 2004, 117-18.

morje.⁵ Nadalje, Dubrovnik se do početka 16. stoljeća, uspijevajući osigurati mirnu koegzistenciju s Osmanskim Carstvom u potpunosti afirmira kao država. Taj će realitet utjecati na svojevrsnu »dalmatinizaciju« Dubrovnika i krajeva pod njegovom vlašću. Mada je bila i ostala riječ o izvornom dalmatinskom gradsko-komunalnom središtu koje je, za razliku od drugih uspjelo steći i zadržati suverenost.

Oslobodilačkim protuosmanskim ratovima, dakle Kandijskim (1645-1669), Morejskim (1684-1699) te Malim ratom (1714-1718), pod mletačku vlast dolazi današnje dalmatinsko zaleđe, priobalje između Splita i Neuma te na jugu dotad osmanski dijelovi Boke i obližnjeg primorja. U tim prilikama na prve se krajeve širi ime Dalmacije, a na druge Albanije. Daljnje promjene u kontekstu poimanja dalmatinske prostornosti uslijedit će francuskim dokidanjem Mletačke (1797.) i Dubrovačke Republike (1808.), odnosno nakon što početkom 19. stoljeća prostori tih država dođu pod habsburšku vlast. Unutar Habsburške Monarhije, Dalmacija i nadalje ostaje posebnom provincijom (*Kraljevina Dalmacija*), s tim da uključuje i teritorije bivše Dubrovačke Republike te mletačke Albanije. No iz njenog su okvira izuzeti gotovo svi sjevernodalmatinski, danas kvarnerski otoci, izuzev Raba i Paga.⁶ Unutar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, na temelju upravno-teritorijalne organizacije te države iz 1922. Dalmacija prestaje postojati kao posebna administrativna jedinica.⁷ Od tada pa nadalje pojam je Dalmacije sveden na geografsku i kulturno-identitetnu razinu.

U socijalističkoj Jugoslaviji donekle je definiran teritorij prikladan za naznačeno poimanje Dalmacije. Naime, uspostavom i razgraničenjem jugoslavenskih republika najveći dio nekadašnje »austrijske« *Kraljevine Dalmacije* pripao je Hrvatskoj. Manji dio, Boka kotorska i priobalje južno od nje, postali su dijelom Crne Gore te se na njih otpočeo primjenjivati naziv »crnogorsko primorje«. Unutar same Hrvatske, u sklopu funkcionalnog uvezivanja njenih općina ustanovljena je i »Zajednica općina Dalmacije«. Teritorijalno je, izuzimajući krajeve koji su pripali Crnoj Gori, uglavnom odgovarala prostornosti habsburške Dalmacije. Uz izuzetak Raba i Paga koji su pripali »Zajednici općina Rijeka« i time postali dijelom Kvarnera.⁸ U samostalnoj, županijski podijeljenoj Hrvatskoj pod Dalmacijom se uobičajeno smatra teritorij kojeg je zauzimala nekadašnja »Zajednica općina Dalmacije« (11.758 km²).

Od kroatizacije rimsko-bizantskih istočno-jadranskih središta pa do oslobodilačkih protuosmanskih ratova Dalmatincima se zapravo naziva segment

⁵ Usp. Vinko FORETIĆ, Pogledi o Ivanu Lučiću, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 14 (1981) 1, 68-70.

⁶ Usp. Frane IVKOVIĆ, Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814-1918, *Arhivski vjesnik*, 34-35 (1991-1992) 1, 31-51, 34-35.

⁷ Usp. Ljubo BOBAN, *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*, Zagreb, Školska knjiga – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1992, 23-24.

⁸ Usp. Jasna CRKVENČIĆ-BOJIĆ (ur.), *Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva po naseljima*, Zagreb, Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1992, 18-24.

hrvatskog etničkog korpusa. Nakon prekretnice 17. u 18. stoljeće dalmatinsko se ime širi i na srpsko-pravoslavnu populaciju tada proširene Dalmacije, doseljenu u vremenu osmanske vlasti ili nakon nje. Istodobno, okončanjem protuturske prijetnje otpočinju sve snažnija useljavanja Talijana te oni i njihovi potomci postaju Dalmatincima. Napokon, inkorporacijom nekadašnje mletačke Albanije u okvir Dalmacije i tamošnji pravoslavni živalj, u osnovi autohtonog podrijetla, dolazi u poziciju da se identificira s dalmatinskim imenom. Dakle, pod Dalmatincima se zadugo podrazumijevalo etnički heterogenu populaciju. No, talijanska zajednica uglavnom vremenom iščezava asimilacijom u Hrvate ili iseljavanjem nakon Drugoga svjetskog rata. Pripajanjem najjužnijih dijelova Dalmacije Crnoj Gori nestaje osnove za identifikaciju tamošnjeg pravoslavnog življa s dalmatinskim imenom. Napokon, po okončanju Domovinskog rata dolazi do masovnog iseljavanja srpske populacije i s prostora Dalmacije. Tako se u suvremenim prilikama dalmatinsko ime praktički iznova svodi na (sub)etničku oznaku dijela hrvatskog naroda.

1. Popis stanovništva Dalmacije iz 1890. godine

Prvi službeni popis stanovništva Dalmacije proveden je 1857. godine. Do raspada Habsburške Monarhije 1918. bilo ih je još pet: 1869., 1880., 1890., 1900. i 1910. Među tim popisima, od kojih niti jedan nije registrirao etničku pripadnost, posebno je značajan onaj iz 1890. i to iz dva razloga.⁹ Do njegova provođenja uglavnom je u korist narodnjačke opcije okončano razdoblje autonomaške političke dominacije i to gotovo u svim dijelovima Dalmacije. Tijekom njenog trajanja bilo je donekle probitačno pa i trendovski kao materinski jezik navoditi talijanski. Tako se znatan dio onih kojima taj jezik nije bio materinji izjašnjavao u prilog talijanskog. Političkim promjenama takva izjašnjavaanja svode govornike talijanskog na realnu mjeru.¹⁰ Druga bitna značajka popisa iz 1890. bila bi u vezi s migracijama koje su se prije i poslije njega odvijale u Dalmaciji. Naime, nakon zadnjeg mletačko-osmanskog rata 1714.-1718. postupno se okončavaju seobe kojima je prostor Dalmacije bio zahvaćen te se stvaraju uvjeti za »stabiliziranje« stanovništva i naselja. Takvo će stanje, uz uobičajene, manje pokrete potrajati upravo do zadnjeg desetljeća 19. stoljeća. Tadašnjom propašću dalmatinskog vinogradarstva otpočinju nove masovne migracije. Prvotno ponajviše iz otočno-primorskog pojasa.¹¹ Naknadno će obuhvatiti cjelokupnu Dalmaciju

⁹ Usp. *Special Orts-Repertorium von Dalmatien (Volkszählung vom 31. December 1890)*, Beč, K.K. Statistischen Central-Commission, 1894.

¹⁰ Usp. Tereza GANZA-ARAS, Prilog upoznavanju društva splitskog kraja u doba pohrvaćenja splitske općine, u: D. KEČKEMET i dr. (ur.), *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split, Logos, 1984, 175, 180.

¹¹ Usp. Josip DEFILIPPIS, *Dalmatinsko selo u promjenama*, Split, Avium, 1997, 50-60; Ivan ČIZMIĆ, *Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku kao dio europskih migracijskih tijekova*, *Društvena*

radikalno mijenjajući demografske suodnose unutar nje. Tako popis iz 1890. čini zadnju vremensku točku donekle referentnu za razdoblje koje otpočinje 18. stoljećem te početnu vremensku točku prikladnu za uvid u dimenzije migracijskih promjena koje su uslijedile nakon njegova provođenja.

U kontekstu podataka koje pruža popis iz 1890. ovdje smo njihovom odgovarajućom distribucijom i analizom htjeli utvrditi koliko je točno stanovništva Dalmacije te popisne godine obitavalo unutar njenog otočnog, primorskog i zagoranskog dijela. Istovremeno, cilj je bio i utvrditi vjersku pripadnost tako raspoređenog dalmatinskog življa. Preciznije, kolika je bila pripadnost katoličkoj ili pravoslavnoj kršćanskoj zajednici, odnosno »ostalim« religijskim grupacijama. Razlog zbog kojih je u prostornom smislu naš rad usmjeren na otočno-primorsko-zagoranski kontekst jest taj što se upravo na toj razini oblikovala stvarnost koja je imala najdalekosežniji utjecaj i to prvenstveno za identitet Hrvata Dalmacije.

Otoci nikada nisu bili pod osmanskom vlašću te je na njima je očuvan kontinuitet zapadnih društvenih odnosa. Jednako tako, zaobišla su ih osmanska pustošenja te su uglavnom sačuvali svoje domicilno stanovništvo. Od kraja 19. stoljeća postali su izrazito iseljeničke sredine koje su zadugo bile usmjerene prvenstveno u preookeanske zemlje. Suvremeni migracijski procesi, zbog izoliranosti otoka, nisu u znatnijoj mjeri izmijenili njihov tradicionalni identitet.

Primorski pojas između Novigrada i Splita, kao i dubrovačko priobalje (uključujući poluotok Pelješac), također nikada nisu bili pod osmanskom vlašću te je i tu »očuvan kontinuitet zapadnih društvenih odnosa«. No, primorski krajevi sjeverne te dijelom srednje Dalmacije bili su izloženi osmanskim provalama i pustošenjima te raznovrsnim demografskim promjenama.¹² Primorje pak između Splita i Neuma dugo se nalazilo pod Osmanlijama no naknadnim je razvojem, čemu je presudno pridonio geografski faktor, praktički društveno ujednačeno s ostalim otočno-primorskim sredinama. Priobalni dijelovi Dalmacije također su zarana zahvaćeni prekomorskim migracijama. No tijekom modernizacijskih procesa, pa i razvojem turizma postaju i odredištem snažnih useljavanja i to ponajviše stanovništva iz dalmatinskog zaleđa. Time primorski pojas, posebice na razini gradskih središta i njihovih širih okružja postaje prostorom prožimanja različitih lokalnih identiteta.

Dalmatinsko je pak zaleđe u potpunosti bilo pod osmanskom vlašću, izloženo drastičnim osmanskim pustošenjima, masivnim migracijskim tokovima te snažnim osmanskim uplivom na društvenu zbilju tamošnjeg življa. Jedan od najdalekosežnijih rezultata naznačenog osmanskog utjecaja bio je u izolaciji tih krajeva od tijekova vlastite civilizacije te u svojevrsnoj konzervaciji narod-

istraživanja, 7 (1998) 1-2, 127-146, 128.

¹² Usp. Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi i ideje*, Zagreb, Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997, 407-430; Ivo RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Zlo velike jetre – povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba*, Split, Književni krug, 1996, 101-115.

ne kulture.¹³ Takvo se stanje uvelike zadržalo i po okončanju osmanske vlasti. Izuzetak su bila mala gradska središta koja se po načinu života svojih stanovnika zarana ujednačavaju s primorsko-otočnim sredinama. Za glavninu zaleđa bitne promjene nastupaju tek suvremenim razvojem. Ipak, tim se promjenama ne uspijeva stvoriti i uvjete za uočljiviji ekonomski razvoj tih krajeva. Tako otpočinjanjem modernizacijskih procesa dalmatinsko zaleđe također postaje izrazitim iseljeničkim prostorom. S tim da najsnažnije migracijske »valove«, kako je već navedeno, usmjerava prema susjednom primorju.¹⁴

Unutar naznačene podjele Dalmacije na otočni, primorski i zagoranski pojas, otočni i primorski dio u osnovi čine jedinstvenu društveno-razvojnu cjelinu. No s obzirom na druge razlike, primarno određene geografskim faktorom, ovdje ih analiziramo odvojeno. S tim da će u konačnici dobivene rezultate biti jednostavno zbrojiti te dobiti objedinjene pokazatelje za te dijelove Dalmacije. Primorje i zaleđe, unatoč geografskim barijerama, čine pak jedinstvenu zemljopisnu cjelinu. Unatoč tome što su iz te jedinstvenosti proizišle mnogostruke poveznice ona nije bila dovoljna za nadilaženje dubokih društveno-razvojnih neujednačenosti proizišlih iz osmanske vlasti nad zaleđem. S obzirom da su te neujednačenosti dio onih koje su dubinski odredile identitet Dalmacije, a posebice njenog hrvatskog življa, razdvojena analiza ta dva kraja ne da je nužna već omogućava uvid u meritum pojave o kojoj je riječ.

2. Metodološki pristup

Unutar Dalmacije iz 1890. nalazili su se i prostori koji se više ne drže dalmatinskima, odnosno otoci Rab i Pag te veći dio današnjeg crnogorskog primorja (Boka kotorska, Budva, Paštrovići, Spič). Sukladno tome, taj popis sadrži podatke i za te krajeve. Budući da nas stanje koje je registrirano 1890. primarno zanima radi uvida u razvojne tijekove na tlu današnje Dalmacije, provedena analiza neće uključivati podatke za spomenuta dva otoka te za Boku kotorsku i njeno okružje. Ti će podaci biti navedeni, ali izvan temeljnog analitičkog okvira.

Za realizaciju istraživanja posebice je bilo važno odrediti što se točno podrazumijeva pod otočnim, primorskim te zagoranskim dijelom Dalmacije. S obzirom na definiciju otoka kao dijelova kopna okruženih morem, taj je problem bio najmanji. Ipak valja istaknuti da se pojedine priobalne otoke ili otočna mjesta poput Murtera, Čiova, Primoštena, Rogoznice, koji su mostovima

¹³ Usp. Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split, Logos, 1990, 11, 144-148; Nikša STANČIĆ, *Grimanijev zakon i vojno krajiški sustav u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća*, uvod kod: Josip Ante SOLDI, *Grimanijev zakon*, Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005, 13-30.

¹⁴ Usp. Mate MATAS, *Zagorski pojas splitske općine – primjer eksodusnog područja*, *Geografski glasnik*, 47 (1985) 130, 134.

spojeni s kopnom, ovdje promatra kao dio primorske zone kojoj funkcionalno i pripadaju.

Znatno je veći problem pri pokušaju razgraničenja primorskog i zagoranskog pojasa. U širem smislu »primorjem« se može smatrati krajeve i naselja koja nisu smještena uz priobalnu liniju, ali koja u bitnome određuje i blizina mora. Gledano s tog aspekta zapravo bi se cjelokupno dalmatinsko zaleđe moglo, što na koncu i jest, držati primorskim dijelom Hrvatske. Da ovakav doživljaj ima smisla svjedoči npr. naziv mjesta Primorski Dolac koje se nalazi u dalmatinskom zaleđu. Budući da nas ovdje interesira prostorna distinkcija povezana s društveno-razvojnim, povijesno uvjetovanim tijekovima, da je ona najviše povezana s geografskim faktorom, kod kojeg su priobalna mjesta »ostala« u jednoj, a zaleđe u drugoj zoni ovdje pod »primorjem« u osnovi podrazumijevamo mjesta uz more, a pod »zaleđem« ona koja nisu u dodiru s njim. Međutim, uz neke izuzetke. Neretvanski kraj, tj. Metković i Opuzen te veći dio gravitirajućih im naselja, snažno su povezani su s Jadranom posredstvom rijeke Neretve koja je privredna okosnica te sredine.¹⁵ Dotle da je društveni razvoj tog kraja zarana stekao značajke koje ga prevladavajuće čine primorskim te ga u tom kontekstu i sagledavamo. Pored toga gradska središta zaleđa, kako je istaknuto, u društveno-identitetnom smislu su do kraja 19. stoljeća uvelike funkcionirala poput primorskih mjesta. No, sukladno njihovoj lociranosti u »dubini« zaleđa promatramo ih kao dio te zone.

S druge strane, važno je istaknuti da je znatan dio naselja »užeg« primorja, posebice onih u podvelebitskom kanalu te između Splita i neretvanskog kraja, u vremenu provođenja popisa 1890., pa i zadugo nakon njega, glavninom bio smješten na planinskim predjelima pored mora, a ne neposredno uz more. Nadalje, način života unutar tih mjesta bio je ili gotovo identičan ili po mnogo čemu blizak onom u daljem zaleđu. No, bio je i pod snažnim utjecajem tradicionalno primorskih sredina, dok je protokom vremena, pa i dislociranjem stanovništva tih naselja uz samo priobalje, stekao posve primorski značaj. Stoga sva ta mjesta promatramo kao dio primorske regije.¹⁶ S tim da treba konstatirati da se precizno razgraničenje između primorske i zagoranske zone u konačnici ipak uvelike ovisi i o subjektivno definiranim kriterijima.

Važno je i istaknuti da se termin »Zagora« izvorno odnosio samo na onaj dio šibensko-trogirsko-splitskog zaleđa koje se približno prostire do Moseća, južnih dijelova Svilaje te zapadno od Poljica.¹⁷ Drugi dijelovi kontinentalne Dalmacije bili su prepoznatljiviji po nazivima svojih administrativnih središta (Kninska, Drniška, Vrlička, Sinjska, Imotska, Vrgoračka krajina) te po zemljo-

¹⁵ Usp. Martin GLAMUZINA, Demografski aspekt nestajanja starih i nastajanja novih naselja u delti Neretve, *Geoadria*, 1 (1996); Mile VIDOVIĆ, *Povijest župa doline Neretve*, Metković, Ogranak Matice hrvatske – Metković, 2011.

¹⁶ Usp. Bože MIMICA, *Omiška krajina – Poljica – Makarsko primorje. Od antike do 1918. godine*, Rijeka, Vitagraf, 2003.

¹⁷ Usp. Krešimir KUŽIĆ, *Povijest Dalmatinske zagore*, Split, Književni krug, 1997, 7-8.

pisnim (Ravni kotari, Bukovica) ili zemljopisno-povijeno-politički oblikovanim nazivima (Poljica).¹⁸ S vremenom se »Zagorom«, izuzev one u »užem« smislu, otpočelo podrazumijevati i cjelokupno dalmatinsko zaleđe. U radu tim nazivom koristimo u naznačenom, »širem« značaju.

Provedenim proračunom dobit ćemo pokazatelje o broju stanovništva svake od tri navedene zone te o broju i brojčanom suodnosu katolika, pravoslavaca te pripadnika »ostalnih« vjerskih zajednica. Po popisu iz 1890. pravoslavnih je vjernika bilo i u otočno-primorskom pojasu. No, kako će se vidjeti, bili su izrazita, uglavnom novopridošla manjina. Na tlu današnje Dalmacije pravoslavna je populacija gotovo isključivo obitavala u zaleđu ili poticala iz njega. Ponajprije sa zagoranskih prostora sjeverne Dalmacije. Stoga će posebnim dijelom rada biti i okvirni uvid u katoličko-pravoslavne brojčane suodnose tog dijela dalmatinskog zaleđa.

Teritorijalno-administrativna organizacija Dalmacije u vrijeme popisa 1890. temeljila se na njenoj podjeli na »kotarska satništva« koja su uključivala »sudbene kotare« podijeljene, u većini slučajeva, na »političke općine«. One su najčešće uključivale više »poreznih općina« formiranih od pojedinačna naselja, ili u rjeđim slučajevima, od više (manjih) naselja. U nastavku rada, radi veće razumljivosti i na temelju dosadašnje prakse,¹⁹ koristimo sljedeće nazive: »kotar« (»kotarsko satništvo«), »sudski okrug« / »okrug« (»sudbeni kotar«), »općina« (»politička općina«), »naselje« (»porezna općina«). Sukladno cilju istraživanja, bit će navedeni svi kotari, okruzi i općine prostora današnje Dalmacije. Uz općine će biti istaknut broj naselja koja su uključivale te kojem su dijelu Dalmacije ta naselja pripadala, tj. dalmatinskim otocima (DO), dalmatinskom primorju (DP) ili dalmatinskom zaleđu (DZ). Kod općina kod kojih je dio naselja pripadao primorskom, a dio zagoranskom pojasu bit će, uz ukupan broj naselja naznačen i njihov broj unutar svakog od tih pojasa. Pri tome će biti navedeni i nazivi naselja kako bi se omogućio uvid u karakter provedene podjele te olakšalo njenu eventualnu redefiniciju.

3. Podjela dalmatinskih kotara, okruga, općina i naselja na otočni, primorski i zagoranski dio Dalmacije

1. Kotar Benkovac: 1.1. okrug / općina **Benkovac:** 39 naselja (DZ); 1.2. okrug / općina **Kistanje:** 12 naselja (DZ); 1.3. okrug / općina **Obrovac:** 15 naselja [4 DP (Jesenice, Seline, Starigrad, Tribanj); 11 DZ (Bilišane, Golubić, Karin, Krupa, Kruševo, Medviđa, Muškovci, Obrovac, Zaton, Žegar, Zelengrad)];

¹⁸ S tim da se Poljica sastoji i od svog primorskog dijela.

¹⁹ Usp. Ivan CRKVENČIĆ, Antun SCHALLER, Boka kotorska: društveno-političke promjene i razvoj etničkog sastava do 1918. godine, *Hrvatski geografski glasnik*, 67 (2005) 2, 113, 116.

2. Kotar Kotor: nije dio proračuna;²⁰

3. Kotar Korčula: 3.1. okrug Korčula: 3.1.1. općina **Blato:** 4 naselja (DO/Korčula); 3.1.2. općina Korčula: 6 naselja (DO/Korčula); 3.1.2. općina **Lastovo** (DO/Lastovo); 3.2. Sudski okrug Pelješac: 3.2.1. općina **Janjina:** 8 naselja (DP); 3.2.2. općina **Kuna:** 7 naselja (DP); 3.2.3. općina **Orebić:** 6 naselja (DP); 3.2.3.4. općina **Trpanj:** 4 naselja (DP);

4. Kotar / okrug / općina Imotski: 24 naselja (DZ);

5. Kotar Knin: 5.1. okrug / općina **Drniš:** 48 naselja (DZ); 5.2. okrug Knin: 5.2.1. općina **Knin:** 23 naselja (DZ); 5.2.2. općina **Promina:** 9 naselja (DZ);

6. Kotar Hvar: 6.1. okrug Starigrad: 6.1.1. općina **Bogomolje:** 2 naselja (DO/Hvar); 6.1.2. općina **Starigrad:** 4 naselja (DO/Hvar); 6.1.3. općina **Jelsa:** 5 naselja (DO/Hvar); 6.1.4. općina **Sućuraj** (DO/Hvar); 6.1.5. općina **Vrboska:** 4 naselja (DO/Hvar); 6.2. okrug / općina **Hvar:** 3 naselja (DO/Hvar); 6.3. okrug Vis: 6.3.1. općina **Komiža** (DO/Vis); 6.3.2. općina **Vis** (DO/Vis);

7. Kotar Makarska: 7.1. okrug Makarska: 7.1.1. općina **Gornje Primorje:** 6 naselja (DP); 7.1.2. općina **Makarska:** 13 naselja (DP); 7.2. okrug / općina **Vrgorac:** 15 naselja (DZ);

8. Kotar / okrug Metković: 8.1. općina **Opuzen:** 8 naselja (DP); 8.2. općina **Metković:** 4 naselja (DP);

9. Kotar Dubrovnik: 9.1. okrug Dubrovnik: 9.1.1. općina **Šipan:** 2 naselja (DO/Šipan); 9.1.2. općina **Zaton:** 2 naselja (DP); 9.1.3. općina **Lopud:** 3 naselja (1 DO/Lopud, 1 DO/Koločep, 1 DO/Sveti Andrija); 9.1.4. općina **Rijeka:** 11 naselja (DP); 9.1.5. općina **Dubrovnik:** 17 naselja (DP); 9.2. okrug / općina **Cavtat:** 31 naselje (DP); 9.3. okrug Ston: 9.3.1. općina **Mljet:** 6 naselja (DO); 9.3.2. općina **Slano** (DP): 5 naselja (DP); 9.3.3. općina **Ston** (DP): 37 naselja (DP);

10. Kotar Šibenik: 10.1. okrug / općina **Skradin:** 24 naselja [1 DP (Skradin); 23 DZ (Bičine, Bratiškovci, Bribir, Čista Velika, Čista Mala, Čulišić,²¹ Đevrske, Dubravice, Gaćezezi, Gračac, Ićevo, Krković, Ostrovica, Piramatovci, Plastovo, Rupe, Skradinsko Polje, Smrdelje, Sonković, Vačani, Varivode, Velika Glava, Žažvić)]; 10.2. okrug Šibenik: 10.2.1. općina **Šibenik:** 26 naselja [1 DO/Krapanj; 13 DP (Donje Polje, Primošten, Jadrtovac, Crnica, Dubrava, Grebaštica, Mandalina, Raslina, Rogoznica, Šibenik, Vrulje-Bilice,²² Zablacé, Zaton); 12 DZ (Boraja, Brnjica, Čvrljevo, Danilo Biranj, Danilo Kraljice, Goriš, Gradina, Konjevrate, Lozovac, Radonić, Slivno, Vrpolje)]; 10.2.2. općina **Tisno** (DP): 7 naselja (DP); 10.2.3. općina **Zlarin** (DO): 5 naselja (1 DO/Kaprije, 2 DO/Prvić, 1 DO/Zlarin, 1 DO/Žirje);

11. Kotar Sinj: 11.1. okrug / općina **Sinj:** 47 naselja (DZ); 11.2. okrug / općina **Vrlika:** 12 naselja (DZ);

²⁰ U kotaru Kotor, koji se sastojao od okruga Budva, Herceg-Novi, Kotor i Risan živjelo je 1890. ukupno 34.807 stanovnika. Od toga je katolika bilo 11.825, pravoslavaca 22.784 te 188 pripadnika ostalih vjerskih zajednica.

²¹ Danas dio naselja: *Dubravice*.

²² Današnje naselje: *Bilice*.

12. Kotar Split: 12.1. okrug / općina **Omiš:** 21 naselje [4 DP (Omiš, Duće, Rogoznica, Zakućac); 17 DZ (Blato, Čisla, Dubrava, Gata, Katuni, Kostanje, Kreševo, Kućice, Nova Sela, Opanci, Ostvica, Podgrađe, Slime, Svinišće, Tugare, Žeževica, Zvečanje)]; 12.2. okrug Supetar: 12.2.1. općina **Bol:** 1 naselje (DO/Brač); 12.2.2. općina **Sutivan:** 1 naselje (DO/Brač); 12.2.3. općina **Milna:** 4 naselja (DO/Brač); 12.2.4. općina Nerežišće: 5 naselja (DO/Brač); 12.2.5. općina **Supetar:** 4 naselja (DO/Brač); 12.2.6. općina **Postire:** 2 naselja (DO/Brač); 12.2.7. općina **Pučića:** 3 naselja (DO/Brač); 12.2.8. općina **Selca:** 4 naselja (DO/Brač); 12.3. okrug Split: 12.3.1. općina **Kaštel Sućurac:** 2 naselja (DP); 12.3.2. općina **Kaštel Lukšić:** 2 naselja (DP); 12.3.3. općina **Klis:** 4 naselja [1 DP (Klis); 3 DZ (Dugopolje, Konjsko, Kotlenice)]; 12.3.4. općina **Muč:** 19 naselja (DZ); 12.3.5. općina **Šolta:** 6 naselja (DO/Šolta); 12.3.6. općina **Split:** 13 naselja [11 DP (Jesenice, Kućine, Mravince, Podstrana, Solin, Kamen, Slatine, Split, Stobreč, Vranjic, Žrnovnica); 2 DZ (Sitno, Srinjine)]; 12.4. okrug Trogir: 12.4.1. općina **Kaštel Novi:** 3 naselja (DP); 12.4.2. općina **Lećevica:** 14 naselja (DZ); 12.4.3. općina **Trogir:** 19 naselja [1 DO/Drvenik; 6 DP (Marina, Okrug, Račice,²³ Seget, Trogir, Žedno), 12 DZ (Blizna, Bristivica, Labin, Lepenica, Ljubitovica, Mitlo-Vinovac,²⁴ Prapatnica, Prgomet, Sitno, Sratok,²⁵ Suhi Dolac,²⁶ Trolokve)];

13. Kotar Zadar: 13.1. okrug **Rab:** nije dio proračuna;²⁷ 13.2. okrug **Pag:** nije dio proračuna;²⁸ 13.3. okrug Zadar: 13.3.1. općina **Nin:** 14 naselja [7 DP (Privlaka, Ljubač, Nin, Vir, Ražanac, Vrsi, Zaton); 7 DZ (Briševo, Dračevac, Poličnik, Poljica, Radovin, Suhovare, Visočane)]; 13.3.2. općina **Novigrad:** 8 naselja [4 DP (Vinjerac, Novigrad, Posedarje, Slivnica); 4 DZ (Islam Latinski, Islam Grčki, Pridraga, Smilčić)]; 13.3.3. općina **Sali** (DO): 15 naselja [10 DO/Dugi Otok, 2 DO/Veli Iž, 1 DO/Rivanj, 1 DO/Zverinac, 1 DO/Krunarski Otok (Kornat)]; 13.3.4. općina **Silba:** 7 naselja (1 DO/Ist, 3 DO/Molat, 1 DO/Olib, 1 DO/Premuda, 1 DO/Silba); 13.3.5. općina **Zadar:** 23 naselja [8 DO (1 DO/Sestrunj; 7 DO/Ugljan); 9 DP (Bibinje, Bokanjac, Arbanasi, Sukošan, Crno, Kožino, Diklo, Petrčane, Zadar); 6 DZ (Biljane Donje, Galovac, Murvica, Škabrnja, Smoković, Zemunik)]; 13.4. okrug / općina **Biograd:** 13 naselja [7 DO (6 DO/Pašman, 1 DO/Vrgada); 4 DP (Filipjakov, Pakoštane, Turanj, Biograd); 2 DZ (Gorica, Raštane)].

²³ Današnja naselja: *Dvornica, Podorljak, Ražanj, Sapina Doca, Sevid.*

²⁴ Današnja naselja: *Mitlo i Vinovac.*

²⁵ Današnje naselje: *Bogdanovići.*

²⁶ Današnje naselje: *Primorski Dolac.*

²⁷ U okrugu Rab, odnosno na tom otoku živjelo je 1890. 4.525 stanovnika i svi su bili katolici.

²⁸ U okrugu Pag, odnosno na tom otoku živjelo je 1890. 6.203 stanovnika i svi su bili katolici.

4. Rezultati i analiza proračuna

Sukladno prikazanoj podjeli, u tabličnim prikazima koji slijede bit će precizirano koliko je točno stanovništva živjelo na dalmatinskim otocima, primorju i u zaleđu te kakva je bila vjerska pripadnost tog stanovništva. Kod tablice koja se odnosi na otoke istaknuto je kojem je kotaru pojedini otok pripadao, ali ne i broj općina na koje je mogao biti podijeljen. Držimo da je primjerenije pružiti »zaokruženu« sliku o broju populacije svakog od otoka nego nabranjem niza općina od kojih su se pojedini od njih sastojali, a što je već iskazano u prikazu administrativne podjele, otežati uvid u demografsku strukturu otoka. Kod tablica koje se odnose na primorski i zagoranski dio, uz kotare su naznačene općine ili dijelovi općina o kojima je riječ. Iz jednostavnog razloga što ti prostori, za razliku od otoka, nemaju svoje zajedničko i ustaljeno ime. Kotari, otoci, općine nisu navedeni abecednim redom već prema zemljopisnoj lociranosti od sjevera prema jugu.

Dakle, na tlu današnje Dalmacije 1890. živjelo je ukupno 481.891 stanovnika. Od toga na otocima 20,5 %, u primorju 34,2 %, u zaleđu 45,3 %. Unutar jedinstveno promatranog otočno-primorskog pojasa živjelo je 54,7 % stanovništva Dalmacije. Na njenom je tlu tada bilo 86,6 % katolika, 13,3 % pravoslavaca i 0,1 % pripadnika ostalih vjerskih zajednica. Praktički, na otocima su obitavali samo katolici. Na gotovo 100.000 stanovnika bilo je tek 35 pravoslavaca i petoro »ostalih«. U primorju su katolici činili 98,0 %, pravoslavci 1,7 %, a »ostali« 0,3 % ukupne populacije. Drukčije je bilo u Zagori, gdje je uz 71,9 % katolika bilo i 28,1 % pravoslavaca te samo jedan pripadnik »ostalih« nastanjen u Benkovcu.

Koncentracija pravoslavnog življa bila je najsnažnija u sjevernim dijelovima Dalmacije. S tim da je bila izrazita u kninskoj i kistanjskoj općini. U prvoj ih je bilo 89,4 %, a u drugoj 89,7 %. U općinama, tj. zagoranskim dijelovima općina u susjedstvu Knina i Kistanja, udio je pravoslavne populacije bio znatno manji. Tako su u zagoranskom dijelovima obrovačke te skradinske općine činili 68,2 %, odnosno 59,7 % stanovništva. U benkovačkoj općini pravoslavaca je bilo 42,4 %, vrličkoj 52,0 %, prominskoj 21,5 % te u drniškoj 24,7 %. Sveukupno, unutar navedenih općina tj. njihovih zagoranskih dijelova, živjelo je 54.742 pravoslavnih vjernika ili 82,1 % od njihovog ukupnog broja na tlu današnje Dalmacije. S tim da je unutar istog područja obitavalo i 40.846 katolika.

1. Tablica: Stanovništvo dalmatinskih otoka 1890. godine²⁹

KOTAR	OTOK	UKUPNO	KAT.	PRAV.	OST.
ZADAR	PREMUDA	491	491		
	SILBA	1.120	1.120		
	OLIB	1.371	1.371		
	IST	391	391		
	MOLAT	777	777		
	DUGI OTOK	3.164	3.164		
	ZVERINAC	104	104		
	SESTRUNJ	252	252		
	RIVANJ	335	335		
	IŽ	1.907	1.907		
	UGLJAN	6.833	6.833		
	PAŠMAN	2.688	2.688		
	VRGADA	389	389		
KORNAT	32	32			
ŠIBENIK	ŽIRJE	482	482		
	KAPRIJE	360	360		
	PRVIĆ	2.430	2.430		
	ZLARIN	1.819	1.818	1	
	KRAPANJ	811	811		
SPLIT	DRVENIK	1.773	1.773		
	ŠOLTA	3.171	3.170		1
	BRAČ	22.650	22.648	2	
HVAR	HVAR	17.016	17.013	3	
	VIS	8.674	8.669	5	
KORČULA	KORČULA	14.934	14.918	13	3
DUBROVNIK	MLJET	1.623	1.623		
	LASTOVO	1.226	1.226		
	ŠIPAN	1.100	1.089	11	
	LOPUD	349	349		
	KOLOČEP	281	281		
	SV. ANDRIJA	9	9		
		98.562	98.523	35	4

²⁹ Brojčani pokazatelji u tablicama 1-4 dobiveni su proračunom autora na temelju podataka iz: *Special Orts – Repertorium von Dalmatien (Volkszählung vom 31. December 1890)*, Beč, K.K. Statistischen Central-Commission, 1894.

2. Tablica: Stanovništvo dalmatinskog primorja 1890. godine

KOTAR	OPĆINA	UKUPNO	KAT.	PRAV.	OST.
BENKOVAC	OBROVAC (dio)	3.355	3.065	290	
ZADAR	NOVIGRAD (dio)	2.908	2.908		
	NIN (dio)	4.272	4.271	1	
	ZADAR (dio)	17.608	16.679	849	80
	BIOGRAD (dio)	2.567	2.535	32	
ŠIBENIK	TISNO	8.729	8.725	4	
	SKRADIN (dio)	804	637	167	
	ŠIBENIK (dio)	15.551	15.124	405	22
SPLIT	TROGIR (dio)	8.612	8.611	1	
	K. NOVI	2.740	2.735	5	
	K. LUKŠIĆ	1.944	1.944		
	K. SUĆURAC	1.898	1.898		
	KLIS (dio)	1.442	1.441		1
	SPLIT (dio)	21.485	21.249	116	120
	OMIŠ (dio)	2.349	2.348	1	
MAKARSKA	MAKARSKA	10.309	10.301	8	
	G. PRIMORJE	3.811	3.811		
METKOVIĆ	OPUZEN	7.959	7.959		
	METKOVIĆ	4.198	3.833	363	2
KORČULA	OREBIĆ	2.064	2.057		7
	TRPANJ	1.476	1.476		
	KUNA	2.305	2.305		
	JANJINA	2.376	2.376		
DUBROVNIK	STON	5.788	5.784	4	
	SLANO	1.116	1.116		
	ZATON	3.928	3.916	12	
	RIJEKA	2.201	2.200	1	
	DUBROVNIK	11.177	10.328	546	303
	CAVTAT	9.949	9.933	14	2
		164.921	161.565	2.819	537

3. Tablica: Stanovništvo dalmatinske Zagore 1890. godine

KOTAR	OPĆINA	UKUPNO	KAT.	PRAV.	OST.
ZADAR	NIN (dio)	2.496	2.358	138	
	NOVIGRAD (dio)	2.113	1.105	1.008	
	ZADAR (dio)	3.537	2.244	1.293	
	BIOGRAD (dio)	642	640	2	
BENKOVAC	BENKOVAC	12.215	7.032	5.182	1
	KISTANJE	8.875	914	7.961	
	OBROVAC (dio)	8.964	2.853	6.111	
KNIN	KNIN	21.077	2.232	18.845	
	PROMINA	5.059	3.974	1.085	
	DRNIŠ	20.426	15.374	5.052	
ŠIBENIK	SKRADIN (dio)	8.252	3.323	4.929	
	ŠIBENIK (dio)	3.998	3.542	456	
SINJ	VRLIKA	10.721	5.144	5577	
	SINJ	35.600	33.882	1718	
SPLIT	TROGIR (dio)	5.424	5.421	3	
	LEČEVICA	5.868	5.337	531	
	MUĆ	7.912	7.589	323	
	KLIS (dio)	2.333	2.333		
	SPLIT (dio)	1.267	1.267		
	OMIŠ (dio)	10.898	10.898		
IMOTSKI	IMOTSKI	31.640	30.497	1.143	
MAKARSKA	VRGORAC	9.091	9.087	4	
		218.408	157.046	61.361	1

4. Tablica: Stanovništvo Dalmacije 1890. godine

REGIJA	UKUPNO	KAT.	PRAV.	OST.
OTOCI	98.562	98.523	35	4
PRIMORJE	164.921	161.565	2.819	537
ZAGORA	218.408	157.046	61.361	1
	481.891	417.134	64.215	542

Popis iz 1890. registrirao je 417.134 katolika na tlu današnje Dalmacije. Od njihova ukupnog broja na otocima ih je obitavalo 23,6 %, u primorju 38,7 % te u zaleđu 37,7 %. Prema dobivenim podacima, u tadašnjoj je Dalmaciji većina katolika, odnosno njih 62,3 %, živjela unutar njenog otočno-primorskog dijela. Međutim, valja istaknuti da dalmatinski katolici zajedno s onima jugozapadne BiH i današnjeg crnogorskog primorja čine jedinstvenu religijsko-kulturnu teritorijalnu cjelinu. Ukoliko je i u kontekstu vremenske točke, ovdje određene 1890. godinom, promatramo u njihovoj cjelokupnosti dolazimo do drugačijih

brojčanih pokazatelja i suodnosa. Naime, te je godine na prostorima jugozapadne BiH moglo biti približno 115.000 katolika (vidi tablicu br. 5). S druge strane u kotaru Kotor bilo ih je gotovo 12.000, a u susjednom, crnogorskom Baru i obližnjem selu Zupci oko 1.000.³⁰

5. Tablica: *Katolici jugozapadne BiH po popisu iz 1885. i 1895. godine*³¹

KOTAR	KATOLICI-1885.	KATOLICI-1895.
MOSTAR	25.238	31.762
LJUBINJE	3.144	3.295
LJUBUŠKI	28.054	34.429
STOLAC	8.758	10.180
TREBINJE	489	766
LIVNO	14.102	17.346
PROZOR	5.977	6.765
ŽUPANJAC (DUVNO / TOMSILAVGRAD)	13.600	16.437
BUGOJNO (ISPOSTAVA KUPRES)	3.831	4.543
	103.193	125.523

Odgovarajućim pribrajanjem navedenih podatka onima koje imamo za Dalmaciju, dolazimo do pokazatelja da je 1890. na otocima te u primorju »protegnutom« do Bara živjelo 273.000, a u dalmatinskom zaleđu i susjednim dijelovima jugozapadne BiH otprilike 272.000 katolika. Dakle, u podjednakom su broju obitavali u pojasu unutar kojeg su bile očuvane ili relativno uspješno obnovljene zapadne društvene strukture i u pojasu unutar kojeg je stoljetna osmanska vladavina u bitnome utjecala na karakter društvene zbilje i daljnje tijekove njena razvoja.

Zaključak

Otpočinjanjem osmanskih osvajanja, približno od polovice 15. stoljeća, i teritorij današnje Dalmacije postaje prostorom izrazitih seobnih kretanja. Uključujući i takva koja su rezultirala naseljavanjem srpsko-pravoslavne populacije na znatnom dijelu njenog sjevera. Nakon što su početkom 18. stoljeća oslobođeni nekad osmanski dijelovi Dalmacije postupno se okončavaju znatni-

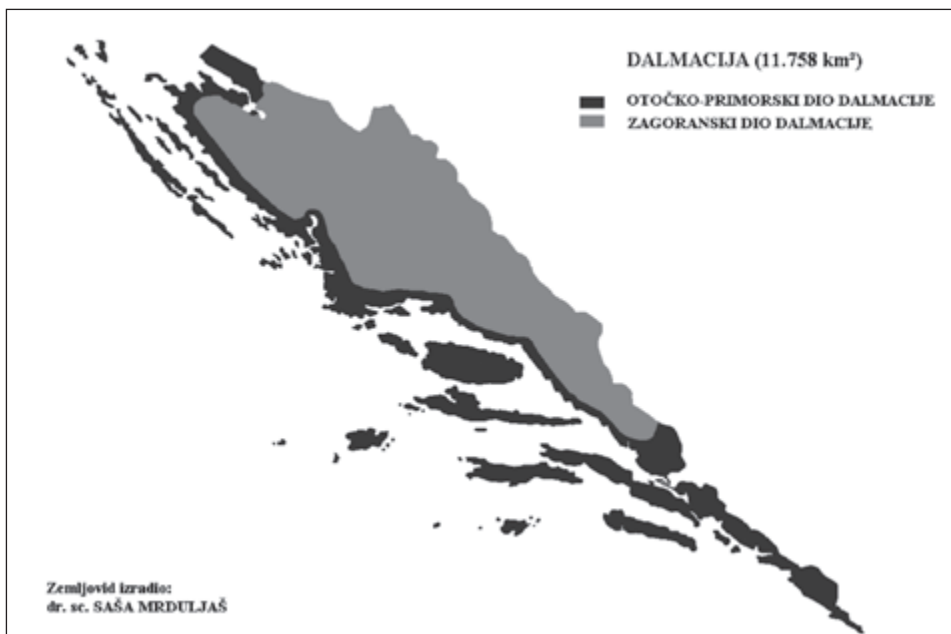
³⁰ Usp. Šerbo RASTODER, Jasmina RASTODER, *Dr. Nikola Dobrečić – Arcibiskup barski i primas srpski*, Budva, Mediteran / Kulturno prosvjetna zajednica – Bar, 1991, 11, 14-15.

³¹ Usp. Franjo MARIĆ, *Pregled pučanstva Bosne i Hercegovine 1879. i 1895. godine*, Zagreb, Katehetski salezijanski centar, 1996, 40-41, 55, 57.

ja migracijska kretanja te nastaje »stabiliziranje« dalmatinskih naselja i nešto manje njihova stanovništva.

Dugotrajna osmanska vlast nad većim dijelom današnje Dalmacije znatno je utjecala i na njenu društvenu stvarnost. Obranjeni, otočno-primorski pojas pod mletačkom vlašću te Dubrovačka Republika, ostali su integralnim dijelom vlastitog civilizacijskog kruga te očuvali njemu svojstvene strukture i odnose. Na okupiranim prostorima Osmanlije su zbrisale dotadašnji društveni red te uveli vlastiti osmansko-islamski. Time je kršćanski živalj pod osmanskom vlašću ne samo politički već i društveno izoliran od vlastite civilizacije. Premda su oslobođenjem osmanskih dijelova Dalmacije stvorene političke pretpostavke za dokidanje takvog stanja, niti jedna postosmanska vlast nije osigurala uvjete koji bi omogućili znatnije promjene.

Doduše, nekadašnje osmansko primorje i neretvanski kraj s vremenom su se društveno uglavnom ujednačili s ostatkom otočno-primorskog pojasa. No tom je ujednačavanju ponajviše doprinio geografski faktor. Sukladno takvim prilikama Dalmacija je u modernizacijske procese »ušla« kao zemlja dvaju specifičnih društvenih modela. Jednim, koji je prevladavao u njenom otočno-primorskom dijelu i drugim, koji je dominirao u zaleđu. Ta je podjela imala, a u uvelike i zadržala, dalekosežno značenje na ukupan identitet Dalmacije. Popis iz 1890. obavio se neposredno prije otpočinjanja novih masovnih raseoba izvan i unutar područja Dalmacije. Ta će raseljavanja, pored ostalog, u bitnome utjecati na identitete suodnose njenog stanovništva pa i na stvaranje kvalitativno novih identitetnih formi.

No te 1890. još je uvijek sve bilo »po starom«. U osnovi se živjelo tamo gdje su gdje živjeli preci i po davno »trasiranim« društvenim modelima. Pri tome je, kako pokazuju rezultati proračuna, unutar otočno-primorskog dijela današnje Dalmacije obitavalo 55 %, a u njenom zaleđu 45 % dalmatinske populacije. Od ukupnog broja katolika njih 62 % je živjelo u otočno-primorskom pojasu, a u zaleđu 38 %. Od pravoslavnih pak vjernika 95 % je živjelo u zaleđu, gdje su činili 28 % ukupnog stanovništva.

Saša Mrduljaš

Numerical Data and Religious Affiliation of the Population of Insular, Coastal and Tramontane Region of Dalmatia according to Census in 1890

Summary

Among Austrian censuses in Dalmatia, and they did not include questions about ethnicity, the census in the year 1890 has special importance. Up to its implementation, period of Dalmatian autonomist political dominance was finished almost in all parts of Dalmatia. During that dominance it was to a certain degree advantageously and even trendy as a mother tongue to indicate the Italian. In this way, significant part of inhabitants whose mother tongue was not Italian declared themselves in advantage of that language. With subsequent political changes in advantage of Party of People option, such kind of declarations reduced Italian language speakers to a minimum. That was manifested for the first time in the 1890 census. Another important significance of that census, and it was the impetus for this research, was that it had happened just before the massive migrations from Dalmatia and inside it. It was the period when that population still stayed in settlements and in social environments of their traditional belonging which mutually differed. Consistently with political development, the greatest far-reaching identity differences followed from the belonging to coastal, insular and tramontane region belts and from division between Catholicity and Orthodoxy. The aim of this paper is to define how many of Dalmatian population lived within each of these belts and to determine the religious affiliation of that population.

Key words: Dalmatia, population, inhabitants, identity, islands, coastal region, tramontane region-Dalmatinska Zagora, Catholicity, Orthodoxy.

(na engl. prev. Ivo Sokol)